

OROL FOJIASI: EKOLOGIK HALOKATNING TARIXIY ILDIZLARI

Aniyazova Dilfuza Farxod qizi

Urganch Abu Ali ibn Sino nomidagi Jamoat salomatligi texnikumi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Orol dengizi fojiasining tarixiy ildizlari, uning yuzaga kelish sabablari va ekologik, iqtisodiy hamda ijtimoiy oqibatlarini tahlil qilingan. Orol dengizining qurishiga olib kelgan omillar, xususan, suv resurslaridan samarasiz foydalanish, sugʻorish tizimlarining kengaytirilishi va inson faoliyatining tabiatga taʼsiri yoritilgan. Shuningdek, Orolboʻyi hududida vujudga kelgan ekologik muammolar hamda ularni bartaraf etish boʻyicha amalga oshirilayotgan choratadbirlar haqida maʼlumot berilgan. Tadqiqot natijalari Orol fojiasining ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanish masalalaridagi ahamiyatini koʻrsatadi.

Kalit soʻzlar: Orol dengizi, Orol fojiasi, ekologik halokat, Amudaryo, Sirdaryo, Orolboʻyi, suv resurslari, choʻllanish, ekologiya, atrof-muhit, iqlim oʻzgarishi, biologik xilma-xillik, barqaror rivojlanish.

Kirish

XX asrning eng yirik ekologik muammolaridan biri hisoblangan Orol dengizi fojiasi nafaqat Markaziy Osiyo, balki butun dunyo ekologlari va olimlarining eʼtiborini tortib kelmoqda. Bir vaqtlar dunyodagi eng katta ichki suv havzalaridan biri boʻlgan Orol dengizi bugungi kunda inson faoliyati natijasida yuzaga kelgan ekologik halokat ramziga aylangan. Orolning qurib borishi natijasida hududning tabiiy muhiti, iqlimi, iqtisodiy hayoti va aholi salomatligiga jiddiy zarar yetdi. Ushbu muammoning ildizlarini oʻrganish, uning tarixiy sabablarini tahlil qilish va oqibatlarini baholash bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Natijalar

Orol dengizi qadim zamonlardan boshlab Markaziy Osiyoning muhim tabiiy boyliklaridan biri boʻlib kelgan. U Amudaryo va Sirdaryo daryolari hisobiga toʻyinib turgan yirik suv havzasi edi. Orol dengizi atrofida yashovchi aholi asosan baliqchilik, chorvachilik va qisman dehqonchilik bilan shugʻullangan. Dengiz hududdagi iqlimning moʻtadil boʻlishiga xizmat qilgan, biologik xilma-xillikning saqlanishida muhim oʻrin tutgan.

XX asrning o‘rtalariga qadar Orol dengizi maydoni qariyb 68 ming kvadrat kilometrni tashkil etgan bo‘lib, suv hajmi va biologik resurslari jihatidan dunyodagi eng yirik ko‘llardan biri hisoblangan. Dengizda o‘nlab turdagi baliqlar yashagan va har yili minglab tonna baliq ovlangan. Bu esa mahalliy iqtisodiyotning muhim tarmog‘i sifatida rivojlangan.

Orol fojiasining asosiy sabablari XX asrning 60-yillaridan boshlab amalga oshirilgan yirik sug‘orish siyosati bilan bog‘liqdir. Sobiq Ittifoq davrida paxta yetishtirishni keskin oshirish maqsadida Amudaryo va Sirdaryo suvlarining katta qismi sug‘orish kanallari orqali dalalarga burib yuborildi. Natijada Orol dengiziga quyiladigan suv miqdori yildan-yilga kamayib bordi.

Ayniqsa, paxtachilikka ixtisoslashtirilgan hududlarni kengaytirish siyosati suv resurslaridan me‘yoridan ortiq foydalanishga olib keldi. Sug‘orish tizimlarining texnik jihatdan mukammal emasligi sababli suvning katta qismi yo‘qotilar edi. Kanal va ariqlardagi sizib chiqishlar natijasida millionlab kub metr suv behuda sarflandi.

1960-yillardan boshlab dengiz sathi pasayishni boshladi. Dastlab bu jarayon sekin kechgan bo‘lsa-da, keyinchalik keskin tus oldi. Orolga yetib kelayotgan suv hajmi tabiiy ehtiyojdan bir necha barobar kamaydi. Natijada dengiz maydoni qisqarib, suvning sho‘rlanish darajasi ortib bordi.

Dengiz suvining kamayishi natijasida Orolning katta qismi qurib qoldi. Qurigan hududlarda millionlab gektar maydonni egallagan yangi cho‘l — Orolqum shakllandi. Ushbu cho‘l yuzasidan ko‘tariladigan tuz va chang zarralari yuzlab kilometr uzoqliklarga tarqalmoqda.

Tuz va chang bo‘ronlari qishloq xo‘jaligiga katta zarar yetkazmoqda. Tuproq unumdorligi pasayib, ekinlar hosildorligi kamaymoqda. Bundan tashqari, atmosfera orqali tarqaladigan zararli moddalar inson salomatligiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Nafas yo‘llari kasalliklari, allergik xastaliklar, yurak-qon tomir tizimi kasalliklari va boshqa sog‘liq muammolari soni ortib bormoqda.

Baliqchilik sanoati deyarli butunlay yo‘qoldi. Bir vaqtlar dengiz bo‘yida joylashgan port shaharlari va baliqchilik korxonalari faoliyati to‘xtadi. Natijada minglab odamlar ish o‘rinlarini yo‘qotdi va ijtimoiy-iqtisodiy muammolar kuchaydi.

Orol dengizining qisqarishi hudud iqlimiga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. Ilgari dengiz iqlimni yumshatib turar edi. Dengiz qurigach, yoz fasli yanada issiqroq, qish

esa sovuqroq bo‘lib qoldi. Vegetatsiya davri qisqarib, qishloq xo‘jaligi uchun qo‘shimcha qiyinchiliklar yuzaga keldi.

Biologik xilma-xillik ham katta zarar ko‘rdi. Suv havzasida yashovchi ko‘plab baliq turlari yo‘qolib ketdi yoki son jihatdan keskin kamaydi. Suv qushlari va boshqa hayvonlarning yashash muhiti torayib bordi. Natijada butun ekotizimning muvozanati buzildi.

Mustaqillik yillarida Orol muammosini yumshatish va ekologik vaziyatni yaxshilash bo‘yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Orolbo‘yi hududida keng ko‘lamli ko‘kalamzorlashtirish ishlari olib borilmoqda. Qurigan dengiz tubiga saksovul va boshqa cho‘l o‘simliklari ekilib, chang va tuz bo‘ronlarining oldini olishga harakat qilinmoqda.

Shuningdek, suv resurslaridan oqilona foydalanish, zamonaviy sug‘orish texnologiyalarini joriy etish va ekologik monitoring tizimlarini takomillashtirish bo‘yicha ishlar amalga oshirilmoqda. Xalqaro tashkilotlar ham Orolbo‘yi hududini tiklash va aholining turmush sharoitini yaxshilashga qaratilgan loyihalarda faol ishtirok etmoqda.

Tahlil

Orol dengizi fojiasining tarixiy ildizlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ekologik halokatning asosiy sababi tabiiy omillardan ko‘ra inson faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan. XX asrning ikkinchi yarmida sug‘oriladigan yer maydonlarini kengaytirish va paxta yetishtirish hajmini oshirish maqsadida Amudaryo hamda Sirdaryo suvlaridan haddan tashqari foydalanilishi dengizning suv balansini izdan chiqardi. Natijada Orol dengiziga quyiladigan suv miqdori keskin kamayib, dengiz sathi yil sayin pasaya boshladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, suv resurslarini boshqarishda uzoq muddatli ekologik oqibatlar yetarli darajada hisobga olinmagan. Qisqa muddatli iqtisodiy manfaatlar ustuvor qo‘yilgani sababli mintaqaning ekologik barqarorligi jiddiy zarar ko‘rgan. Dengiz maydonining qisqarishi bilan bir qatorda suvning sho‘rlanish darajasi ham ortib, suv ekotizimining izdan chiqishiga olib kelgan. Bu esa baliqchilik sanoatining tanazzulga uchrashiga va minglab aholining ish o‘rinlarini yo‘qotishiga sabab bo‘lgan.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, Orol dengizining qurishi nafaqat ekologik, balki ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni ham keltirib chiqargan. Dengiz tubidan ko‘tarilayotgan tuz va chang zarralari atmosfera orqali uzoq hududlarga

tarqalib, qishloq xo‘jaligi yerlarining sho‘rlanishini kuchaytirgan. Bu holat hosildorlikning pasayishiga, oziq-ovqat xavfsizligi bilan bog‘liq muammolarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lmoqda.

Shuningdek, hudud aholisi salomatligiga ta‘sir etuvchi omillar ham sezilarli darajada ortgan. Tibbiy kuzatuvlar va ilmiy tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, Orolbo‘yi hududida nafas olish tizimi kasalliklari, allergik reaksiyalar, yurak-qon tomir kasalliklari hamda onalar va bolalar salomatligi bilan bog‘liq muammolar boshqa hududlarga nisbatan ko‘proq uchramoqda. Bu esa ekologik muammolarning inson salomatligiga bevosita ta‘sirini tasdiqlaydi.

Tahlil natijalari yana shuni ko‘rsatadiki, mustaqillik yillarida amalga oshirilayotgan ekologik dasturlar, xususan qurigan dengiz tubida saksovulzorlar barpo etish, suv tejovchi texnologiyalarni joriy qilish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish ma‘lum ijobiy natijalarni bermoqda. Biroq Orol fojiasining ko‘lami nihoyatda katta bo‘lgani sababli muammoni qisqa muddatda to‘liq bartaraf etish imkonsizdir. Shu bois mintaqa davlatlari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, suv resurslaridan samarali foydalanish va ekologik xavfsizlikni ta‘minlash bo‘yicha kompleks choralarni davom ettirish zarur.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar Orol dengizi fojiasi inson va tabiat o‘rtasidagi muvozanat buzilganda qanday og‘ir oqibatlar yuzaga kelishini ko‘rsatuvchi eng yirik ekologik saboqlardan biri ekanligini tasdiqlaydi. Mazkur tajriba kelgusida tabiiy resurslarni boshqarishda ilmiy yondashuv, ekologik mas‘uliyat va barqaror rivojlanish tamoyillariga qat‘iy amal qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Xulosa

Orol fojiasi insonning tabiatga noo‘rin aralashuvi qanday og‘ir oqibatlarga olib kelishini yaqqol namoyon etuvchi tarixiy saboqdir. Dengizning qurib borishi birgina ekologik muammo bo‘lib qolmay, balki ijtimoiy, iqtisodiy va demografik muammolarni ham yuzaga keltirdi. Ushbu fojining tarixiy ildizlari suv resurslaridan noto‘g‘ri foydalanish, tabiat qonuniyatlarini yetarlicha hisobga olmaslik va qisqa muddatli iqtisodiy manfaatlarni ustun qo‘yish bilan bog‘liqdir. Kelajakda shunday ekologik halokatlarning oldini olish uchun tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik madaniyatni yuksaltirish va barqaror rivojlanish tamoyillariga amal qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Orol fojiasi bugungi va

kelajak avlodlar uchun tabiatni asrash zarurligini eslatib turuvchi muhim tarixiy saboq bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – Toshkent: O‘zbekiston, 1997.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
3. Rafiqov A.A. Geoekologik muammolar. – Toshkent: Universitet, 2012.
4. Baratov P. O‘zbekiston tabiiy geografiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
5. Abdullayev X., Mamatqulov M. Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Glazovskiy N.F. Aralskoe more: prichiny i posledstviya ekologicheskogo krizisa. – Moskva: Nauka, 2008.
7. Micklin P. The Aral Sea Disaster. – Annual Review of Earth and Planetary Sciences, 2007.
8. Bortnik V.N., Chistyayeva S.P. The Aral Sea Environment. – Berlin: Springer-Verlag, 1996.
9. Zonn I.S. The Aral Sea Encyclopedia. – Moscow: International Journal of Environmental Studies, 2010.

Research Science and Innovation House